

KÁROLYI MIHÁLYNÉ

EMIGRÁCIÓBAN

Károlyi Mihály születésének 80. évfordulója alkalmából Szegeden (a TIT Történelmi Szakosztálya rendezésében) hangzott el a közös harcokra, egy nagy egyéniség tragikus életpályájára emlékező előadás, amelynek második — Károlyi életének kevésbé ismert szakaszáról szóló részét adjuk itt közre a Szerző hozzájárulásával. (A szerk.)

... Amikor a végleges katasztrófa kikerülhetetlenné vált, 1919. július 4-én a tanácskormány segítségével elhagytuk Magyarországot. Akkor nem hittük, hogy 26 év múlva fogunk csak hazatérni. A magyar reakció gyűlölete ebben az időben olyan méreteket öltött, hogy a Nemzeti Casino egynéhány tagja megesküdt, hogy Károlyit meggyilkolja, ahogy Ausztria földjére lép.

Horthy bevonulása a „bűnös városba” és a fehérterror hírei Prágában értek el, ahonnan szorongó szívvel figyeltük az eseményeket, amelyeknek szörnyűsége jóval felülmúlta képzeletünket. Ezeknek befolyása és a múlt tapasztalatainak hatása alatt Károlyi politikai fejlődésének harmadik stádiumába lépett.

Amikor lemondott az OMGE elnökségéről és a latifundiumok káros rendszere ellen fordult, a feudális rendszert akarta átalakítani modern nyugati polgári demokráciává, a háború alatt mindinkább a szocialista tanok felé hajlott, ez — ahogy láttuk — megerősödött benne kormányzása alatt. A háborús nyomorúság, a hadseregszállítók visszaélései, a nép szenvedése és kizsákmányoltsága olyan rendszer fenntartásának érdekében, amely ellenük volt irányítva, mindinkább balra sodorták.

De az emigráció első évében a fehérterror hatása alatt mindjobban meggyőződött arról, hogy a magyar uralkodó osztályt más módszerekkel kell legyőzni, mert meggyőzni nem lehet. Tapasztalatai a szociáldemokratákkal saját kormányzása alatt arra a meggyőződésre bírták, hogy a II. Internacionálé nemhogy meggyöngítené, de megerősíti a kapitalizmust, és hogy saját ízlése ellenére is erőszakra és diktatúrára van szükség, hogy a forradalom első stádiumában eredményt érjünk el. Tisztában volt azzal, hogy Magyarország alkalmatlan terep a politikai demokráciának az ő addigi elképzelése szerinti gyakorlatára, és az osztályharc szükségességéről is meg volt győződve. Így az emigráció Károlyi fejlődésének egy új fázisát jelentette. Most már nemcsak teóriában, hanem gyakorlatilag is érezte, hogy mit jelent a kiváltságos osztályok keretein kívül élni. Mint ahogy mondani szokás: saját bőrén. Fájdalmas csalódásai saját osztályában meggyőzték arról, hogy soha semmi körülmények mellett hozzá vissza nem térhet, és hogy ennek a felismerésnek le kell vonja a legmesszebbmenő konzekvenciáit is. Az üldöztetések, nélkülözések, szenvedések nem törték meg, de megacélozták. Politikai meggyőződése most morális valósággá vált. A legnehezebb körülményeket panasz nélkül viselte el. Mindenről kész volt lemondani, ami a saját kényelmét illette, és materiális gondjainál mindig maga-

Vinkler László rajza

sabbarra helyezte az ügyet és az üldözött elvtársak sorsát. Még engem is csodálkozásba ejtett, mert nem hittem, hogy amikor tényleg rákerül a sor, képes lesz *enygyire* beleilleszkedni az új életviszonyokba. Amikor az első hetekben Prágában még evésre sem volt pénzünk, és cukorkák szopogatásával csillapítottuk éhségünket, a Horthy-rendszer lapjai azzal vádoltak, hogy az állami kasszából kiemelt sok millióval szöktünk át a határon.

A cseh munkások gondos szeretettel vettek körül. Egy Hauser nevű családra emlékszem, akiknél egy ideig laktunk. Az új életmód, az új közösség, amit vállaltunk, a szakítás a régi világgal, családdal, rokonokkal, ismerősökkel, radikális változást jelentett életünkben, de ugyanakkor nagy és gazdag tapasztalatokat nyújtott.

Amikor a szovjet hadsereg előrenyomult Lengyelországban, és a kormány attól tartott, hogy nem is áll meg Csehszlovákia határainál, Benes csehszlovák külügyminiszter arra kérte férjemet, utazzék Leninhez, és győzze meg őt arról, hogy Kárpát-Ukrajna egy progresszív államhoz tartozván, állítsa meg a Vörös Hadsereget a bevonulás előtt. De erre a misszióra már csak azért sem került sor, mert Tuha-csevszki azt akkor megállították, és a lengyel békét megköötték. Ekkor férjem azt a tanácsot kapta Benestől, hogy a téli hidegre s a szénhiányra való tekintettel jobb volna, hogyha családjával együtt délre menne, és Olaszországot ajánlotta. De a kladnoi bányászok másképp akarták megoldani ezt a nehézséget, mikor felajánlották, hogy egy órával többet fognak dolgozni, hogy a Károlyi családot szénnel ellássák.

Ebben az időben azon gondolkodtunk, hogy ne válasszuk-e új otthonunknak a Szovjetuniót. De a gyermekekre való tekintettel (a legkisebbik pár hónapos volt csupán, és számárhurutban feküdt) a klíma miatt mégiscsak Olaszországot választottuk. Firenzében telepedtünk le, ahol ezekben az időkben a legelkeseredettebb harcok folytak a feketeingesek és a kommunisták között. A hangulat puskaporos volt, nap nem múlt el, hogy a fasiszták valami agressziót el ne követtek volna, munkás-otthonok legetése, munkásvezérek megverése vagy meggyilkolása napirenden volt. Pár havi ott-tartózkodásunk után a Giolitti-kormány engedett Horthyék nyomásának és a fehérorosz intrikáknak, és egy szép tavaszi napon a gyönyörű Fiesolében a villát, ahol laktunk, egy csapat carabinieri körülfogta, és férjemet vasra verve körülvitték a városon, mint győzelmi trófeát.

Türr Stefánia, a szabadsághős Türr István tábornok méltatlan leánya volt megbízva és megfizetve Horthyék által, hogy ezt a „dicső” munkát sikerre vigye. A liberális kormány, noha tudatában volt annak, hogy olasz belügyekbe nem avatkozunk, koholt vádak alapján kitoloncolt minket az osztrák határra.

Mivel az osztrákok sem különösen vágyódtak egy „kommunista agitátorra”, visszamenesztettek Tarvisióba. Így a három apró gyermekkel egyik határvárosból a másikba löktek minket, mint egy futball-labdát. A gyermekek a bőrdöngő tejején aludtak. Végre Jászi Oszkár és Szende Pál kijárta a Bauer-kormánytól, hogy beengedjenek Villachba, ahol férjemet egy hotelben szobafogságban tartották. Mikor ez Horthyék tudomására jutott, követelték Károlyi kiadatását. A Bauer-kormány azt megtagadta ugyan, de félt volt, hogy a Héjjas- vagy Prónay-féle terrorcsapatok erőszakkal átviszik a magyar határon.

Hogy ott mi lett volna a sorsa, nem kétséges. Az osztrák munkások szocialista szolidaritásuknak adták megható tanújelét, és egy gárdát állítottak össze, melynek tagjai munkájuk után egész éjszaka a villachi hotel előtt őrt álltak. Ők Károlyit védelmük alá vették, és így végre biztonságban éreztük magunkat. Egy ideig, amíg kétes külsejű egyének bukkantak fel Villachban, férjem egy Szamek nevezetű vasúti vezetőnél lakott. A Stromfeld által előkészített katonai felkelés aktáit, amelyeket a határra érkezésünkkel eldoboztak, szerencsére a rendőrség szó nélkül visszaadta, nagy megnyugvásunkra, és úgy látszott, Horthyék ezekről tudomást nem is szereztek. A világsajtó tele volt kiutasításunkkal, és a kiutasítások rekorderének nevezték Károlyit.

Végre barátainknak sikerült beutazási engedélyt szerezni számunkra Jugoszláviába: Dalmáciába, ahol két évig maradtunk. Ott is, mint Csehszlovákia és Ausztriában, a nép részéről meleg rokonszenvvel találkoztunk. Cipészek talpalásért nem fogadtak el pénzt, azzal, hogy amikor Károlyi gazdag volt, sajátjából adott a nincstelennek; most ő a nincstelen, a nép ad neki. Orvosok visszaküldték honoráriumukat, és a lakosság minden tőle telhető módon igyekezett ottilétünket kellemessé tenni. Akkor ismerkedtünk meg a jugoszláv nép nagylelkűségével. Ott is sok volt a magyar menekült, akik férjem köré csoportosultak. (A Bécsi Magyar Újság volt az emigráció hivatalos lapja, amelyet eleinte Jászi Oszkár, azután Kunfi Zsigmond és Kadzsar József szerkesztett. Sok szó esett egy baranyai munkásköztársaság alapításáról Péccsel, mint fővárossal, hogy onnan felszabadító hadjáratot indítsanak Horthy Magyarországa ellen. Ez a terv pénzhiány miatt bukkott meg, és azokon az ellentéteken, amelyek a szocialista és kommunista vezéreket

egymástól elválasztották. Ez a testvérharc volt az, ami Károlyit leginkább elkésértette, és minden fölé tehető módon igyekezett is a munkásmozgalom erőit egyesíteni és megteremteni az egységfrontot. Az őreá való tekintettel és az ő jelenlétében sikerült is ilyen közös gyűlések és akciók megszervezése.

Erre az időre esik a szociáldemokraták paktuma Bethlen Istvánnal, a paraszt-ság bőrére, vagyis a földművelő munkások szervezkedési tilalma. Károlyit ez az alku nagyon felháborította, s több nyílt levélben megtámadta a szociáldemokrata vezetőket.

Az első években az emigráció központja Bécs volt, de ahogy az ellenforradalom stabilizálódni kezdett, a vezéreknél el kellett helyezkedniük, és sokan Amerikában, mások Párizsban telepedtek le. Az emigráció polgári elemei, Hock János, Jászi és mások férjemet arra akarták rábeszélni, hogy ő is az Egyesült Államokba emigráljon. De Károlyi úgy érezte, hogy ez elvágná őt Európától, Magyarországtól, a munkásmozgalomtól. Így a csábításokra, hívásokra nem hallgatott. A helye itt volt Európában, ahol végeredményben a harc eldöntését várta, és nem az Atlanti-óceán másik oldalán, a felhőkarcolók között. Jugoszláviából egy szénzállító hajón Angliába utaztunk, ahol a munkáspárt segítségével letelepülési engedélyt kaptunk.

1924-ben felolvasási turnéra voltam meghíva az Egyesült Államokba, amit ki akartam használni egyrészt a Horthy-rendszer elleni propagandára, másrészt, hogy megüresedett házi kasszákat megtöltssem. Ahogy híre ment, hogy egy magyar grófné érkezik, a New York-i társadalmi sznobok fogadó bizottságot alakítottak, amelyben a New York-i élet úgynevezett színe-jáva részt vett, abban a hiszemben, hogy egy „rendes” Károlyi grófnéről van szó. De hajóra szállásom előtt megindult a hajsz a magyar követség részéről, és miután Horthy követe, Széchenyi László gróf veszélyes vörösnék nevezett, az egész hölgycsoporthal lemondott, kivéve Eleonora Roosevelt-et, aki azzal demonstrált ellenük, hogy meghívott magához vendégségbe. Azt a hírt is terjesztették rólam, hogy a Tanácsköztársaság alatt Budapesten „szü-leimet kivégeztetem”. De a hatás nem az volt, amit Széchenyiék reméltek, óriási publicitást nyertem, és előadásaim nagyon sikeresek voltak. Még a rendőrök is iparkodtak kezet szorítani velem: örülünk – mondták –, hogy megismerkedhetünk a „Vörös Katával”. Egy gyűlésen azt kérdezték tőlem, igaz-e, hogy Leninnek levelezésben állottam. „Sajnos, ebben a kitüntetésben nem volt részem” – feleltem, amire nagy tapssal és nevetéssel válaszoltak. Amikor a Horthy-ágensek belém kö-töttek, az amerikai közönség lehurrogta őket. Turném, amely jól indult meg, rossz-szul végződött, tifuszt kaptam, és kórházba szállítottak. Károlyi hívei, a radikális magyarok, vállalták a számlákat, s az amerikai orvosok ingyen kezeltek, sőt ope-ráltak is. Férjem, aki Londonban vízumot kért, hogy mellettem legyen, ezt azzal a feltétellel kapta meg, hogy tartózkodni fog minden politikai megnyilvánulástól. Ezután már az ő sikere volt biztosítva, mert ahogy New Yorkba érkezett, radikális barátai nekiestek a State Departmentnek, amelynek akkor Mr. Hughes volt a vezetője, és felelősségre vonták, hogy a magyar követ befolyása alatt cselekedett, vagyis inkább a híres milliárdos Vanderbilt család befolyása alatt, mivel gróf Szé-chenyi László magyar követ felesége Vanderbilt leány volt. Megindították a sajtó-kampányt, tiltakozó gyűléseket rendeztek, amelyeken férjem szótlanként vett részt. A lapokban karikatúrák jelentek meg, amelyeken férjemet bekötött szájjal ábrázol-ták, ilyen képaláírásokkal: „Mi az, amit mondani akar, és amit Horthy követe a szabad Amerikában a State Department útján belefojt?” A botrány, amit a Ká-rolyi-eset felidézett, Széchenyi pozíciójába került: el kellett New Yorkot hagynia.

Amikor az Egyesült Államokat elhagytuk, Kanadán keresztül tértünk vissza Angliába. Az amerikai lapok neves munkatársai velünk utaztak, hogy most végre a határon – ahol Károlynak már szabad lesz beszélnie – megkapják a várt interjút. Meg is kapták. Első mondata mindjárt szállóigévé is vált: „*Most, hogy szabad földön állok, megmondhatom az igazat.*” Ilyen publicitást még nem kapott Amerikában senki baloldali idegen. Egy ideig az a szólás járta: „*Elmegyek Kanadába, hogy megmondhassam az igazat.*” Amerikai szereplésem miatt Horthyék kiadták ellenem is az elfogató parancsot, és már a cella száma is ki volt részemre jelölve a Mar-kóban. Azzal is vádoltak, hogy egy anarchista társaságnak voltam tagja. Ez a tár-saság az „Emberi Jogok Ligája” volt, egy igen jámbor burzsoá egyesület, amelynek elnöke a polgári liberális magyar eredetű Victor Basch tanár volt.

A 20-as években férjem igen aktívan foglalkozott a Pas de Calais-i bányászok sorsával. Sokszor ellátogatott Lens-be, Biancourt-ba és Roubaix-ba. Ezekre az utakra sokszor én is elkísértem. A fő probléma ott is a kommunisták és a szocialisták közti harc volt, férjem célja pedig egy egységes munkásfront megteremtése. (Ebben a munkában főleg Bölöni György és Aranyossi Pál voltak segítségére. A Clarité – azaz Világosság – csoporttal is szorosan együtt dolgozott, sőt a „Monde” című lapjuk szerkesztőségének is tagja volt, és így Barbusse-szel, Romain Rolland-nal is állandó összeköttetésben állt. Ezekre az évekre esett a Sacco és Vanzetti kiszabadításáért

folytatott nemzetközi kampány, amelyben részt vettünk. Erről csak annyit, hogy Sacco és Vanzetti volt az a két olasz munkás, akiket ártatlanul gyilkossággal vádoltak, és akiket Fullard kormányzó, noha tudta, hogy ártatlanok, villamosszékekben kivégeztetett, azért mert anarchistáknak vallották magukat. A híres Muni-eset is nagyon izgatta a nemzetközi közvéleményt. Ez az ember Kaliforniában volt életfogytiglan bebörtönözve, szintén egy el nem követett gyilkosságért. Károlyi, mikor Kaliforniában járt, meg is látogatta Munit, a börtönében, pár hónappal kiszabadulása előtt.)

Nagyon sokat tudnék erről az időről beszélni, a Mussolini-ellenes olasz emigrációról is, amellyel szoros kapcsolatot tartottunk, de — sajnos — ez ennek az előadásnak keretében nem fér el.

1927-ben férjem Bécsbe ment, hogy ott Kun Bélával a parasztpolitikát megtárgyalja. Károlyi és Kun Béla között a viszony nem volt harmonikus. Kun nem viseltetett bizalommal Károlyi iránt, mert attól tartott, hogy Károlyi a kommunista pártban vezető szerepet akar játszani. Ilyesminél pedig semmi sem állott messzebb Károlyitól, akinek csak az a kívánsága volt, hogyha névtelenül is, a munkásmozgalomnak hasznára legyen. (Ausztriában egy osztrák kommunista családnál lakott, amely még a nevét sem ismerte. Két évvel később találkozott Tempelhofban volt háziurával, aki csodálkozására nyakába borult örömeiben, és elbeszélte neki, hogy a temetésén részt vett és őrt állott a koporsója mellett. Az elvtárs abban a meggyőződésben volt, hogy a tanár úr, aki nála lakott, Landler Jenő volt, aki akkoriban halt meg. Ilyen titokban tartották maguk a kommunisták Károlyi összeköttetését a mozgalommal.)

Amikor 1929-ben a Vatikán konkordátumot kötött Mussolinivel, Barbusse tiltakozó nagygyűlést rendezett Berlinben. Férjem ott hosszú beszédben pellengérezte ki a Vatikán hipokrizisét, hogy a pápa 1870 óta most adta fel először azt az elvét, hogy ő az olasz állam foglya, és ezzel Mussolini és a feketeingesek uralmát a pápa megerősítette. Károlyinak nagy sikere volt. Meggyőződése és mély felháborodása olyan hatással volt a közönségre, hogy az ováció, amit kapott, felülmúlta minden eddigi sikerét.

Miután oly sok kellemetlen órát szereztünk az amerikai State Departmentnek, nagy nehézségek árán s az egész amerikai baloldal támogatásával, végre sikerült egyszer szólásszabadságát élvezve is bejutni az Egyesült Államokba. Férjem 1930-ban bejárta az egész észak-amerikai kontinenst, keletől nyugatig, előadásokat tartva. Felolvasásai nagy vitákat keltettek hozzá legközelebb álló polgári hívei közt, mert most tisztán kezdtek látni, hogy maga Károlyi eltért az ún. Károlyi-politikától. Akkoriban történt a szakítás Jászival, Bíróval, Göndörrel, és mivel a kommunisták sem merték támogatni, sőt sok ízben támadták is, magára maradt. A dollárokat, amelyeket előadásaival szerzett, a baloldali amerikai mozgalmaknak adta, és így a szó szoros értelmében pénz nélkül, éhezve járta útjait. De több komoly és megbízható barátot szerzett magának, főleg a baloldali írók köreiből, például Sinclair Lewis-t, Dreiser-t, Upton Sinclair-t, akik felismerték benne nagy emberi értékeit. Egy kaliforniai előadásán, amelyen Upton Sinclair elnökölt, úgy mutatta be Károlyit, hogy bár Károlyi marxistának vallja magát, személyében kivételt jelent Marx tétele alól, hogy a gazdasági helyzet az, ami determinálja az emberek nézeteit és cselekedeteit, mert akkor Károlyinak arisztokratának és földesúrnak kellett volna maradnia.

(1931-ben egy francia lap felszólított minket, hogy vegyünk részt egy Szovjetunióba utazó újságíró-csoportban. Ezt elfogadtuk, és szovjetunióbeli tapasztalataink alapján férjem az agrárkérdésről írt, én pedig a mindennapi életéről és az iskolarendszerről. — Egyes újságíró kollégáink, mikor a Szovjetunióból visszatértünk Párizsba, begyulladtak, és nem tettek eleget kötelezettségüknek. Így mi helyettesítettük őket, és a különszám nagy része a mi tollunkból került ki. Az idő nem engedi, hogy erről az utunkról részletesen beszéljek.

Mikor 1932 nyarán Sallai, Fürst és Karikás barátjának lefogatásáról értesült, semmi fáradtságot nem ismerve, gyér pénzünket erre áldozva, III. osztályon utazik a kánikulában, és éjjeleken át, hogy ismerőseinket Londonban, Párizsban, Svájcban mozgósítsa. Nagyon elkeseredik, amikor Friedrich Adler, a II. Internacionálé vezetője Zürichben megtagadja a segítséget, és Moro-Giafferri, a hírneves francia ügyvéd nem vállalta, hogy Budapestre utazzon. Sikerül Romain Rolland-t megmozgatni, és Longuet [Marx unokája] Budapestre meneszteni az elvtársak védelmére.)

Genfben voltunk a Lac Léman partjain, amikor Hitler Hindenburg kezéből megkapta a hatalmat, azután a Reichstag égése következett, amire a nácioknak szük-ségük volt, hogy a kommunisták és a baloldaliak ellen meginduljon az üldözés.

A német emigránsok százával özőnlöttek Párizsba, ahol most Willy Münzenberg vezetése alatt megkezdődött az antihitlerista szervezkedés. Ebben férjem és én is aktív részt vettünk. Willy és Otto Katz bámulatos ügyességgel mindenkit, aki Hit-

ler-ellenes volt (ha különféle okokból is), beszervezett a mozgalomba, az angol lordok és francia hercegnők nem sejtették, hogy a kommunisták voltak a szervezők. Ama nevezetes „Barna könyv” nagy részét, mely Hitler szörnyűségeit adatokkal bizonyította, én hoztam ki Németországból nagy viszontagságok között, amelyekről szintén nincs időm itt beszélni. Összeköttetésben álltam egy földalatti dolgozó elvtársnővel, aki szállította az anyagot. Szerencsém volt, mert ellenére annak, hogy Windischgrätz Lajos herceg, aki megtudta ottlétemet, a Gestapo szolgálatában állván, fel is jelentett gazdának, sikerült idejében Berlinből eltűnnöm. (De erről is majd máskor.) Azután megindult a harc Dimitrov kiszabadításáért. Pénzgyűjtések, népgyűlések, a koncentrációs táborokról szóló leleplezések, a német hadsereg felfegyverzéséről szóló adatok publikálása: ez volt a munkánk. A hitlerizmus megerősödése, a spanyol polgárháború leverése, a Saar-vidék Németországhoz való csatolása népszavazás útján, a moszkvai perek érthetelensége, a náciizmus támogatása Nyugaton — mindez sötét jövőre mutatott. A párizsi Champs-Élysées-n voltunk, amikor polgári tüntetők vonultak végig rajta, Daladier-t éltetve, amiért Münchenben elárulta szövetségeseit — és akkor megértettük, hogy Franciaországban nem maradhatunk. Ha akkor maradunk, velünk is az történt volna, ami Hitler ellenfeleivel: kiszolgáltatottak volna a németeknek.

A háború kitörése már Angliában ért minket. 1941-ben Angliában megindítottuk az „Új Demokratikus Magyarország” mozgalmat, amelyhez a világ minden részéből csatlakoztak az emigrációban élő magyarok. De volt ezenkívül még két más magyar mozgalom is: a Horthy-követség egyes tagjai, akik megtagadták a hazamenetelt, és a szövetségek oldalára állottak. A legfontosabb tagja a diplomatacsoportnak Zsilinszky Antal volt. A másik oldalon voltak a kommunisták, a Londoni Magyar Club volt az ő szervezetük.

A Károlyi-mozgalom — az „Új Demokratikus Magyarország”-ért című — internacionális volt. Az Egyesült Államokban, Dél-Amerikában, Palesztinában, Franciaországban, Algírban, Svájcban szintén megszervezték a szabad magyarokat, akik Károlyihoz csatlakoztak. A mi klubunkba jártak a baloldali angolok, azonkívül a csehek, románok, jugoszlávok. Férjem a dunai népek összefogását propagálta, a Kossuth-féle modernizált dunai Federáció koncepcióját, szocialista alapon. Ez a Federáció szívügye volt, és az egész emigrációs években, még hazatérése után is, nem látott más megoldást, a magyar jövőre nézve, mint a középkelet-európai federációt, amely a Duna mentén megtelepedett népekből alakul. Ezek zárt egységben tömörülnének közös vámrendszerezéssel, hadsereggel és tervezéssel. Más tereken a különböző nemzetek megőriznék teljes szabadságukat, kulturális, nyelvi stb. különállásukat. Ez nem jelentett volna cordon sanitaire-t — sőt szoros összeműködést a Szovjetunióval. Ezzel a tervvel 47-ben a magyar kormány is egyetértett.

Az új demokratikus Magyarországhoz csatlakozott a külföldön élő emigránsok nagy zöme: New Yorkban Vámbéry Rusztem professzor, Pényes László és Moholy-Nagy festőművész vezetése alatt; Hollywoodban Lugosi Béla vezette a mozgalmat.

Itt meg kell hogy említssem férjem hű és lelkes munkatársát, aki mindenben segítségére volt szervezetünk megszervezésében, és más politikai működésében, Havas Endrét — a tehetséges költőt —, akinek tragikus haláláról a börtönben, a Rákosi-korszak idején, szerencsére férjem sohasem értesült. — A sors megkímélte ettől a talán legfájdalmasabb csapástól.

1943-ban Károlyi megüzente Majszkij nagykövet által a szovjet kormánynak, hogy Moszkvába kívánna utazni, hogy ott a magyar hadifoglyokból, akiket akkor 7000-re becsültek, egy „szabad magyar” csapatot alakítson, amely a felszabadítás-kor bevonulna Budapestre, ahogy De Gaulle bevonult a szövetséges hadseregek előtt Párizsba. Majszkij helyeselte ezt a gondolatot, és átadta az üzenetet. Rákosinak is bejelentették ezt a tervet, de erre válasz nem jött. 1944-ben küldte Károlyi a híres SOS-t, amelyben felszólította honfitársait, hogy csatlakozzanak Tito és Benes felszabadító mozgalomához, és hogy minden lehető módszerrel küzdjenek a német megszálló csapatok ellen. Károlyi hangját hallván az angol rádióban, a magyar uralkodó osztály tisztában volt azzal, hogy elvesztette a játékot.

Végre 1944-ben megalakult az Angliai Magyar Tanács, amely egyesítette mind a három mozgalmat, és Károlyit választották elnökké. Egy memorandumot küldtek a debreceni magyar kormánynak. Végre lehetséges volt Károlyinak az angol rádió hullámain Magyarországhoz szólania. (Ezt addig Horthy jó barátja, Mac-Carthy tanár gátolta meg.)

Károlyi, akinek a pillanatnyi magyarországi alakuláshoz kevés bizalma volt, nem akart addig hazatérni, amíg őt az összes magyar pártok hivatalosan meg nem hívják. Úgy érezte, hogy a 25 éves Horthy-korszak rágalomhadjárata és háború-vesztése után, egy kisebbség kívánságára hiba volna hazatérnie. Csak ha a választások után az új parlament eltörli az ő ellene megszavazott 1923-as hazaárulási törvénycikket és teljes elégtételt nyújt neki — csak ebben az esetben volt elhatá-

rozva a hazatérésre. 1945 decemberében jött levél Nagy Ferenctől, a Nemzetgyűlés elnökétől, aki arról értesített, hogy az ország fővárosa, Budapest meghívta férjemet képviselőjének, és várják, hogy helyét elfoglalja. Ilyen meghívott képviselők voltak Károlyin kívül Bartók Béla, Vámbéry Rusztom, Bölöni György. Ugyanakkor a szociáldemokrata párttól is kapott értesítést, amelyben felkérték, hogy térjen haza. 1946 januárjában Bede István, Londonba kinevezett magyar követ hozott levelet Rákosi Mátyástól és Szakasits Árpádtól, megismételve kívánságukat.

Böhm Vilmos is sürgönyözött, hogy az elnökválasztás előtt várják haza, mert minden bizonnyal a köztársaság elnökévé fogják választani. Kommunista oldalról is jött üzenet Bölöni révén, hogy a kommunista párt is az ő elnökségét kívánja. De a kormány részéről még egy szó sem. Így Károlyi a várakozás álláspontjára helyezkedett. Februárban azután Tildyt választották meg elnöknek, akiről mi sohasem hallottunk, csak azt tudtuk, hogy annak idején megszavazta a zsidótörvényt. Végre márciusban bekövetkezett az, amit vártunk. A parlament nemcsak hogy megsemmisítette a Károlyi-ellenes szegélytörvényt, amely vagyonát elkobozta és hazaárulónak bélyegezte, hanem az 1946: II. törvénycikkkel egyhangúan és ünnepélyesen törvénybe iktatta Károlyi Mihály történelmi érdemeit, ahogy előtte Kossuth és Rákóczi esetében történt. Ugyanakkor megjött a hivatalos meghívás a kormány részéről is, hogy térjen haza. Rehabilitációja tökéletes volt, de bevárták az elnökválasztást, mielőtt hivatalosan visszahívták volna.

25 éves álom vált valóra. Hányszor beszélünk róla, hogy hogyan is lesz ez a hazatérés. Tudtuk mindig, hogy másképpen, mint egy erős balrafordulással, ez nem fog megvalósulni. A Károlyi-palota előtt, a mai Károlyi Mihály utcában nagy tömeg várt ránk, és az igazságügyminiszter, Ries István átnyújtotta a kulcsokat, és ezzel a kormány nevében visszaadta a palotát, amelyet Horthyék annak idején elraboltak tőle. Férjem visszaadta a kulcsokat a városnak azzal a kívánsággal, hogy szülőháza munkáskollégiummá váljék.

Annak ellenére, hogy férjem sok olyat tapasztalt a Rákosi-éra alatt, ami aggodalomra adott okot, és amivel nem értett egyet, ismételtlen mondta, hogy soha, akármilyen történjék is, az országot nem hagyja el. 1947-ben vállalta el a párizsi követséget, amelyről két év után, amikor 75 éves korát elérte, lemondott, de természetesen azzal a szándékkal, hogy hazatér. Ekkor került sor a Rajk-perre. Hosszú, álmatlan éjszakákon vívódott önmagával, és azon töprengett, hogyan tudná ezt a pert megállítani. Egy pillanatig sem hitte el, koholmányoknak tartotta a Rajk elvtárs és társai elleni vádakat, és ebben az értelemben beszélt is Rákosival és Gerővel. Amikor a per anyagában, Rajk ügynevezetű vallomásaiban kézzelfogható valótlanságokat fedezett fel, sürgönyileg kérte, hogy a perben tanúskodhassék. Amikor nem kapott választ, bejelentette szakítását arra az esetre, ha a Rajk-perben nem rendelnek el újrafelvételt. Rajk és társai kivégzése után a szakítás meg is történt. Férjem hazatéréseinek semmi értelme sem lett volna a „rettegés korszakában”, hisz barátai már nem is merték megközelíteni, tiltakozásait pedig elhallgatták volna. Hallgatása azt a benyomást keltette volna, hogy helyesli a kormány politikáját, hogy Rákosinak és a sztálini módszereknek behódol, hogy helyesli azt a szörnyű elvet, hogy a cél szentesíti az eszközt. Ezért nehezen, csak én tudom, milyen nehezen határozta el magát, hogy külföldön maradjon.

Károlyi tragédiáját nem abban látom, hogy 25 éven keresztül hazájából kizsájtva, hazaárulónak nyilvánítva, vagyonától megfosztva kellett élnie, hogy üldözve egyik országból a másikba kellett szöknie, hogy nélkülözött, hogy rágalmazták. Hiszen hazatért 1946-ban, és teljes életételt kapott. Tragédiája abban található, hogy amikor az a rendszer, amelynek életét szentelte, végre megvalósult, ilyen kegyetlenül kellett sok mindenből kiábrándulnia, és hogy a sztálini éra bukását és a XX. kongresszust nem érte meg.

Mindennek ellenére: hitét a szocializmusban nem veszítette el, mert ahogy emlékirataiban írja: „csak hibák, csalogások, vesztett csaták által tanulunk és indulhatunk el újból az igazi úton a szocializmus felé.” De a sors legkegyetlenebb játéka az, hogy a mostani Magyarországot, ahol az igazságtalanságok és törvénytelenések a múlt rossz emlékei, a hatalom visszaélései megszűntek, és amelyben az emberi méltóságot tiszteletben tartják, ahol a nép éle színvonala végre emelkedően van – hogy ezt az új Magyarországot férjem nem tudta megélni. Tudom, hogy 1956 után hazatért volna, hogy részt vegyen a szocializmus felépítésében, s dolgozhat volna utolsó lehetéig azért a magyar népért, amelynek sorsa mindig is a legmélyebb szívügye volt.

Tudom, hogy ma itt boldog lett volna. a között a magyar nép között, amelyet annyira szeretett, és amelynek sorsát mindenkori szívében hordozta. Ez szerintem a legfájdalmasabb, és ez Károlyi Mihály igazi tragédiája.